

Рецензия

По обявена процедура на дисертационен труд „Регионални политики на социализма в България и Югославия: Регионите на Кюстендил и Куманово 1948-1963”, катедра ”История” на Правно-исторически факултет, при Югозападен университет „Неофит Рилски” Благоевград.

За присъждане на образователна и научна степен „доктор“, област на висше образование 2. Хуманитарни науки, Професионално направление 2.2. История и археология.

Автор на дисертацията: Антон Георгиев Венев

Научен ръководител: доц. д-р Кристина Попова

Рецензент: доц. д-р Екатерина Димитрова Иванова

Рецензията е изготвена в съответствие с изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за неговото приложение и Правилник за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в Югозападен университет „Неофит Рилски” Благоевград.

За изготвяне настоящата рецензия са представени всички необходими документи, изисквани за процедурата за защита на дисертацията.

Антон Венев е роден на 03.08.1976 г. в Кюстендил. През 2001 г. завършва бакалавърска степен – история и педагогика в катедра „История” на ЮЗУ ”Неофит Рилски”, Благоевград; През 2013 г. завършва магистърска програма „Европейски Югоизток” в катедра „История на Византия и балканските народи”, ИФ, СУ ”Св. Св. Климент Охридски”, със защита на магистърска теза ”Местната власт в Югославска Македония и Република Македония 1944-2014 г. От 2016 г. е зачислен докторант в катедра „История”, в докторантска програма „Нова и най-нова история” при ЮЗУ ”Неофит Рилски”; Владее отлично испански език и добре – английски и руски език; 2017-2019 г. е гост-преподавател в катедра „История”, спец. Педагогика на обучението по география и история и провежда упражнения със студенти в ЮЗУ ”Неофит Рилски”, Благоевград; От 2011 г. досега е уредник в направление „Нова и най-нова история” при Регионален исторически музей „Акад. Йордан Иванов”, гр. Кюстендил.

Антон Венев отговаря на минималните изисквания и допълнителните изисквания на ЮЗУ ”Неофит Рилски” за допускане до участие в процедурите по ЗРАСРБ. В индивидуалните наукометрични показатели и тяхното съответствие с минималните национални изисквания той има – 120 точки.

Докторантът има необходимия брой публикации по темата на дисертацията, отбелязани в наукометричните показатели – 6 публикувани статии; извършена е проверка за автентичност на основание решение на Издателският съвет с протокол

№2/26.04.2021, т. 2, установеният индекс на сходство 11%, което е в допустимите граници, определени със същото решение на Издателския съвет; Автореферат; Автобиография и Заповед за назначение на научно жури.

Дисертационният труд съдържа 476 стр. текст, който включва: увод, пет основни глави с множество параграфи в тях, заключение и библиография от над сто заглавия – монографии, статии и студии, списъци на използваните архивни фондове, таблици и съкращения, както и снимково приложение към дисертацията.

Съдържание на дисертационният труд

Актуалност на тематиката

Темата на дисертацията **”Регионални политики на социализма в България и Югославия: Регионите на Кюстендил и Куманово 1948-1963”** е тема актуална и нова за българската историография. Тя е актуална в условията на посткомунистическото развитие на регионите и обособяването през 1992 г. на Република Македония, в миналото – дял от комунистическа Югославия в самостоятелна държава. Досега тя е маркирана в отделните проучвания на М. Лалков, В. Енчев, К. Палешутски, Б. Петранович, Д. Биладжич и др. Регионалната политика през изследвания период 1948 – 1963 г. е силно идеологизирана, а много от тестовите в съчиненията на изследователите са пропагандни. Тази политика през първите години на изграждането на социализма в посочените региони, намиращи се в НР България и ФНР Югославия е пренебрегната досега тема в национален, регионален и в общеевропейски контекст. Докторантът Антон Венев прави своите изследвания в полето на регионите: Кюстендил – Куманово, но търси трансгранични измерения и ролята на границата (географска и политическа), която играе важна роля в политико-икономическите отношения между двата района, разположени от двете ѝ страни в различни държави.

Обхват на изследването и ограничения

Темата обхваща един период от около 15 години, от втората половина на 1948 г. до края на 1963 г. Времевите рамки на изследването на двата региона са ограничени между 1948 и 1963 г. Началната година (1948 г.) бележи началото на конфликта между Сталин и Тито, с което Югославия тръгва по своя самостоятелен път към социализма, но тази година е знакова и за България. На 4 декември 1947 г. ВНС приема новата „Димитровска конституция“, която разчиства пътя на последвалата национализация.

Границата на изследвания период - 1963 г. е условна. Към края на 1950-те и началото на 60-те години на XX в., затихват процесите на мобилизационния социализъм в неговата сталинска версия. През 1961 г. е издигната Берлинската стена, още един символ за разделението на Европа на две противопоставящи се части. В България също настъпват промени, но обвързването със СССР става все по-тясно. Началото на едноличното управление на Тодор Живков датира от 1962 г., при което се стига до сливане на партийната и държавна власт в страната, а Югославия през 1963 г. приема нова конституция, с която се засилват тенденциите на самостоятелност на

републиките. Настъпват съществени тенденции в развитието на обществата и в двете страни.

Уводът включва: Обект и Предмет на изследването; Изследователски цели и задачи; Методология; Използвани източници; Историография и Научни приноси на изследването.

Обект на изследването са : Регионалните политики на социализма в България и Югославия в регионите на Кюстендил и Куманово през периода 1948-1963 г.

Предмет на изследването са плановете, стратегиите и програмите в двете държави, нормативните източници, по съдържание и на практика като средство за управление и въздействие на централната власт. Направен е преглед на основните понятия, които Антон Венев използва при своето изследване: **регионална политика, регионализъм, модернизация , индустриализация и др.**

Изследователски цели

Дисертационният труд има за цел да осветли формите, съдържанието и механизмите на регионалната политика през началните години на изграждане на социализма. Те са осъществявани и изпълнявани от централните и местни органи в Кюстендил и Куманово. Да се покажат първоначалните намерения и цели, както и резултатите от реализирането на тези политики в двете страни и региони.

Основната изследователска теза, застъпена в настоящия труд е, че политиките за регионално развитие предприети или наложени през времето на построяване на социализма в България и в Югославия, независимо от разликите са в основата на изоставането и диспропорциите в развитието на двата региона, което продължава и до днешната съвременност.

За реализиране целта на изследването са поставени следните **задачи**:

1. Да се открият етапите в развитието на социализма в двете страни и региони между годините 1948-1963.

2. Да се проследи и анализира регионалната политика, следвана в Югославия и България, като се очертаят нейните резултати в полето на икономиката (градска и селска), образованието, културата и здравеопазването на Кумановско и Кюстендилско.

3. Да се покажат общите проблеми, както и спецификите в двете съседни страни и особеностите на техния опит в изграждането на социалистическото общество, разликите и модернизацията в двата региона.

Методология

Основни използвани методи в дисертационния труд са: **исторически метод, анализ и синтез, метод на сравнение, метод на обобщаване и метод на класификация.** Историческият подход, необходим за всяко историческо изследване, е

използван в настоящото съчинение, за да постави разглеждания проблем в конкретни хронологични рамки, в които да бъде проследено неговото историческо развитие. Методът на сравнение е използван за анализ и сравнение на събития, явления и процеси, тяхното влияние, резултати и извеждане на общото и специфичното, сходното и различното при анализирания събития, явления и процеси. Методът на обобщаване се използва, за да бъдат направени изводи на базата на преход от единичното към общото. В дисертацията са използвани: историческа литература, статистически данни, местна преса от изследваните региони и краеведски трудове на местни жители.

Докторантът прави задълбочен историографски преглед, с който обхваща повече релевантните изследвания по темата на изследването, но в дългият списък на ползваната от него литература не откроява по-важните теми свързани с дисертацията, но пък ги вмъква, цитира и коментира в хода на своето изследване на територията на двата региона – Кюстендилски и Кумановски.

Историография

Сред многобройните изследвания на историята на българския социализъм се открояват проучванията на Мито Исусов, Любомир Огнянов, Ивайло Знеполски, Михаил Груев, Искра Баева и Евгения Калинова, Владимир Мигев, Иван Еленков, Весела Чичовска, Милчо Лалков, Христо Мишков, Ангел Димитров, Ваня Иванова и др. Сред югославските изследователи на социализма в Югославия са историците Душан Биланджич, Бранко Петранович, Деян Йович, Бранко Хорват, Мария Обрадович, Ивана Добричович, Петар и Оливера Драгишич и други. С регионална история се занимават Часлав Оич, Дижана Плещина, Райко Буквич и др. Македонските автори и македонската историография предизвикват много противоречиви мнения. Изследователи, които пишат за периода, който се разглежда това са: Новица Веляновски, Никола Узунов, Саво Климовски, Лазар Лазаров, както и Виолета Ачкоска. Други изследователи, които се занимават с тези въпроси са руските учени: Юрий Шахин с „Югославия на пути модернизации 1947 – 1961“, Владимир Кузнецевский – „Эволюция югославской концепции социализма“, унгарския икономист Янош Корнай, немската историчка Мари-Жанин Калич, френският историк, българист и балканист Бернар Лори, американският икономист и географ Джордж Хофман и др. Краеведските и местните публикации за двата региона са многобройни, но се нуждаят от критичен поглед. Особено важно и пътеводно е сравнителното проучване на сръбския изследовател Милош Тимотиевич „Модернизација балканског града (1944-1989) Компаративна анализа развоја Чачака и Благоевграда у епохи социјализм“.

Прави впечатление, че Антон Венев добре работи с богатия архивен материал, съхраняван в Централния държавен архив, Архива на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, Държавен архив-Кюстендил, Държавен архив на Република Северна Македония (СРМ) – Подрачно отделение Скопје и Куманово и в архивната сбирка към Регионален исторически музей-

Кюстендил. Докторантът използва и материали от 70 вестника и 8 списания, както и важни електронни ресурси от СРМ и България, като по всяка тема са отделени два параграфа за всеки от разглежданите региони – Кюстендилско и Кумановско. Всяка глава от дисертационния труд завършва с кратко обобщение.

Структурата на дисертацията е изградена върху основните проблеми на развитието на двата региона, като всяка отделна част включва и сравнителен анализ. Работата се състои от увод, пет тематично обособени глави, които конкретизират научния проблем, заключение, приложения, списък на таблиците и библиография. Уводът на дисертационния труд представя актуалността на темата, главните цели, задачи и методологията. Направен е историографски преглед по посочената тема. **Първа глава** разглежда социализмът в двете страни – България и Югославия. Показана е съветизацията като единен процес в страните, където е наложен съветския модел, последвалия разрыв между СССР и Югославия, както и избистрянето, и създаването на новия самоуправляващ се социализъм. Разгледани са спецификите на регионалните политики в България и Югославия. **Втора глава** разглежда промените в административното устройство, политическото развитие и движението на урбанизацията в двата главни града Кюстендил и Куманово. **Трета глава** показва двата модела на индустриално развитие в регионите. Обърнато е внимание на нивото на стопанско развитие до Втората световна война, спецификите в национализацията на двете места, началото на политиките на социалистическа индустриализация хронологически по-рано в Куманово, а след това и в края на периода в Кюстендилско, както и развитието на електрификацията, транспорта, строителството и търговията. **В четвърта глава** се изследва политиката на колективизация на земята в Югославия и в България и трансформациите в аграрното стопанство в двата региона. **Последната пета глава** се занимава с образователните политики и обществените промени в културата и здравеопазването през разглежданите години. В **заключението** са направени важни изводи по разгледаните теми за близо две десетилетия в двата съседни региона.

Научни приноси на изследването:

1. За първи път се прави историческо изследване на два съседни региона от двете страни на границата - България и Югославия (днес между България и Северна Македония), и се съпоставят процесите в тяхното политическо, стопанско и обществено развитие в първите десетилетия на социализма (1948 – 1963).

2. Направени са характеристики на югославския самоуправленски модел и съветския обществен модел в България. Посочени са стратегиите в регионалните политики на Югославия и в държавните планове на България през разглеждания период.

3. Направено е детайлно сравнение, базирано на множество документи от развитието на процесите на национализация и индустриализация, подемот на промишлеността, строителството, транспорта и потреблението в съседните региони на Кюстендил и Куманово.

4. За първи път се очертават общите черти и различия в процеса на колективизация в развитието на аграрния сектор в регионите на Кюстендил и Куманово.

5. Разработени са политики на отношение към образованието и в двата съседни региона, и са посочени резултатите от тях: в Кюстендилския регион грамотността обхваща почти всички ученици подлежащи на обучение, докато в Кумановския регион проблемите с неписмените лица остават до края на разглеждания период.

6. Въведени са в обращение многобройни неизползвани български и чужди източници и материали от архивите на България и Северна Македония.

Първа глава „Социализмът и регионалните политики в България и Югославия: Модели на историческо и политическо развитие” разглеждат развитието на социализма в двете страни – България и Югославия. Показана е съветизацията като единен процес в страните където е наложен съветския модел, последващия разрыв между СССР и Югославия, както избистрянето и създаването на новия самоуправляващ се социализъм. Разгледани са спецификите на регионалните политики в България и Югославия. В отделни параграфи е посочен примерът на съветския обществено-икономически модел, изграждането на комунистическия режим и в двете страни, конфликтът между Тито-Сталин и отделянето на ФНРЮ от съветския блок и последиците от тази нова политика за социалистическото развитие на Югославия.

Спецификите на регионалните политики в България и Югославия, имат два аспекта: централизирано или децентрализирано управление при вземане на решения, както и правенето на опити за намаляване на регионалните различия между отделните региони и в двете страни.

В края на 50-те и началото на 60-те години на XX в. в Югославия се запазва тенденцията за намаляване ролята на федеративната държава и увеличаване ролята на републиките, регионите и общините в качеството си на самоуправленски единици. През 1961 г. е установена още по-голяма либерализация на цените, предприятията получават правото сами да определят цените на много стоки собствено производство.

Югославия е единствената страна в Югоизточна Европа, която от самото начало обръща внимание на регионалното развитие под формата на специална помощ и планиране на промишлени местоположения в своите официално определени неразвити региони. От 1953 до 1958 г. основната стратегическа цел на инвестиционните политики е: да смекчи диспропорциите в икономическата област, където те се проявяват-предимно между индустрията и селското стопанство, както и между производството на средства за производство и потребителските стоки. Въпреки усилията, разликите между регионите в Югославия в началото на 60-те години на XX в. не намаляват.

На фона на строежа на социализма в България и останалите социалистически страни, в края на 40-те и началото на 50-те години на XX в., общественото-

икономическите преобразувания в Югославия са в посока на концепцията „пазарен социализъм“ и могат да се обозначат като своеобразна революция. През 50-те год. на XX в., Югославия има изключително висок темп на развитие, и е сред най-бързо развиващите се икономики в света. В края на 50-те и началото на 60-те години на XX в. в Югославия се запазва тенденцията на намаляване ролята на федеративната държава и увеличаване ролята на републиките, регионите и общините в качеството си на самоуправленски единици. През 1961 г. е установена още по-голяма либерализация на цените, предприятията получават правото сами да определят цените на много стоки от собственото си производство.

Регионалната политика в България няма дългогодишна практика на провеждане и използване. След 1948 г. плановата икономика заменя пазарната и важните решения са силно централизирани. Един дълъг период от развитието на социализма се характеризира с преобладаване на секторно или отраслово управление. През този период в България регионалните планове са съставна част от цялостния национален план и тяхното изпълнение е задължително за различните партийни, държавни организации и институции. Цялото социално-икономическо развитие се управлява от директиви за централно планиране.

През 1959 г. регионални политики започват процес на децентрализация, което силно стимулира процесите на урбанизация. По-големият брой административни центрове – 28, довежда до значителна териториална деконцентрация на капиталовите инвестиции, дълготрайни активи, производство и услуги, както и значително изравняване на доходите и качеството на живот на регионално ниво. При почти във всички нови окръжни градове се забелязва чувствително нарастване на заетите в промишлеността. Преразпределението на правомощия и функции и вземането на решения на окръжно ниво, създава проблем за зависимост на развитието вътре в окръга от местните власти. В резултат на реформата, съществуващите пространствени различия се прехвърлят на по-ниско общинско ниво, вместо да бъдат балансирани и премахнати. Преразпределение на правомощия и функции и вземане на решения на окръжно ниво, създава и друг проблем за зависимост на развитието вътре в окръга от местните власти. В резултат на реформата, съществуващите пространствени различия се прехвърлят на по-ниско общинско ниво, вместо да бъдат балансирани и премахнати.

Втора глава. Административно, политическо развитие и градоустройство на Кюстендилски и Кумановски регион 1945 – 1963 г. Изяснена е еволюцията и развитието на административно-териториалното устройство на двата региона. Показано е политическото развитие на регионите на Кюстендил и Куманово от края на войната до началото на 60-те години на XX в. Урбанизацията, която е основна тенденция след Втората световна война, е характерна за Югославия и България през разглеждания период. Кюстендил и Куманово са основни градски центрове на регионите. Изяснена е еволюцията в развитието на административно териториалното устройство на двата региона. Административни промени в Кюстендилска и Дупнишка (Станкедимитровска) околии през 1945 – 1963 г., засягат административното устройство и развитие на двете околии след края на войната. Направен е обзор на околните народни съвети в

Кюстендил и Станке Димитров, в които действат градски народни съвети в посочените градове и селски народни съвети в региона. Със създаването през 1959 г. на Кюстендилски окръг, в него се включват общините от досегашните околии: Кюстендилска и Станкедимитровска.

В административното устройство на Кумановския регион през 1945 – 1963 г., има в състава си в края на 1952 г. две околии – Кумановска и Кривопаланечка. След няколко години през 1955 г. започва нова фаза в развитието на общината в Македония, което води и до промени в икономическата политика. Самият термин местно самоуправление е заменен с друг, наречен комунална система. Това е особена обществена система, установена в този период в Югославия. В края на 1962 г., се формират 6 вместо 9 общини, като се премахнат общините Ранковце, Клечовце и Табановце.

Урбанизацията и градоустройство в Кюстендил и Куманово” е представена в два подпараграфа. В първия са разгледани историческото и градоустройствено развитие на Кюстендил от римско време, когато става градски център до съвременността. Вторият подпараграф очертава разрастването на Куманово в късен град, възникнал по времето на Османската империя, в първата половина на XX в. В Куманово процесите на градски напредък и европеизиране се ускоряват след Първата световна война.

Социалистическата модернизация в Кюстендил и Куманово настъпва след Втората световна война. Проблемите с индустриализацията, настаняването на мигрантите, безработицата през 50-те години, както и водоснабдяването и благоустройството са сходни и в двата региона.

Трета глава. Два модела на индустриално развитие в регионите. В тази глава се разглежда индустриалното равнище на двата региона, мероприятията по национализацията, както и последвалите социалистически политики на индустриализиране, развитие на електрификация, транспорт, строителство, търговия и потребление. Икономиките на двата региона през първата половина на XX в., показват стопанското развитие на двата региона преди Втората световна война.

Стопанското развитие на Кюстендилския регион в началото на XX в. и след промените през 1944 г., разглежда еволюцията в икономиката му до средата на XX век. В Кюстендил и Дупница работят по няколко предприятия, но основен елемент в стопанството на тези две най-големи селища остава занаятчийството. След преврата на 9 септември 1944 г. на територията на Кюстендилска и Дупнишка околия, съставляващи по това време пределите на Кюстендилския регион, съществуват голям брой малки предприятия с физически и морално износена техника. По-едри и по-модерни са само предприятията на хранително-вкусовата промишленост. Предприятията са частни и кооперативни. Занаятчийското производство има все още важно значение в стопанския живот, но в 5-те занаятчийски кооперации са обединени малък брой дребни производители. Миннодобивната индустрия в района е представена от мини Бобов дол и други малки предприятия. От национално значение са тютюневите складове, в които работят сезонно над 3000 души.

В стопанското развитие на Кумановския регион през същия период се развива керамичната промишленост, мелничарската, отворена е фабрика за бира и производство на лед – филиал на фабриката в Скопие. През 1922 г. е открита Кумановска търговско-индустриална банка. Както в съседния Кюстендилски регион, и тук тютюнът има водещо стопанско значение и се създава първото индустриално предприятие в Куманово - Тютюновия монопол.

Национализацията на индустрията в двата региона е фокусирана върху политиките за национализиране на частните индустриални и минни предприятия, банковото дело в България и Югославия след Втората световна война. Унищожаването на частната собственост е определяща черта, прокарваща граница между стария капиталистически ред и новия строй. Също е важен въпросът за границите на всяка национализация. С определянето на границите се очертават целите, които се преследват с това действие. Един от трудните въпроси и в двете страни е свързан с обобществените занаятчийски предприятия. В България и Югославия не винаги може да се постави рязка граница между занаятчийските и индустриалните предприятия.

Провеждането на национализацията в Кюстендил се развива с едно забавяне от около година спрямо Югославия, тъй като до средата на 1947 г. съществува легална опозиция, с която властта донякъде се съобразява и поради външнополитически съображения. До февруари 1947 г. все още не е подписан мирен договор. Подготовката за извършване на национализация се провежда в пълна дискретност. Комунистическата партия пристъпва към завземане на предприятията на 22 декември 1947 г., преди още Законът за национализацията да е приет от Народното събрание. Изготвен е предварителен списък, в който Кюстендилска околия включва 49 предприятия и работилници, които да бъдат одържавени. Списъкът за национализиране на 49 обекта е сведен до 44 обекта.

Национализацията в Кумановско, започва от пролетта на 1945 г. и продължава до 1958 г. ФР Югославия, започва първите си стъпки към социализма, чрез завземане и придобиване на имоти и активи на Кралска Югославия, непосредствено след освобождението си от германските войски.

Първата национализация в сферата на индустрията и търговията се извършва в Югославия и НР Македония в началото на декември 1946 г. Пълното одържавяване на индустрията е извършено през 1948 г. по времето на сблъсъка на Югославия със СССР. Законът за национализация от 28.04.1948 г. обхваща предприятия от местно и локално значение, както и търговията на дребно (рудници, електрически централи, керемидарници, тухларни, дъскорезници, печатници, магазини, складове и избени помещения, санаториуми и болници, хотели и басейни, курортни сгради, мелници, кина и др. Специално в Кумановския регион най –напред са конфискувани - 15 мелници и воденици. Последният епизод от национализацията в Кумановско и Югославия е приетият в края на 1958 г. „Закон за национализация на къщи и имоти отдавани под наем и парцели за строеж”.

Национализацията в Кумановския регион се извършва по-лесно, докато в Кюстендилския регион тя не протича толкова гладко, тъй като районът е икономически по-развит, има изразени опозиционни настроения, а в същото време действат горянски чети и силни съпротивителни групи. Бившите собственици не са обезщетени по справедлив начин, а фактически са ограбени и от така извършената национализация, която граничи с конфискация.

Социалистическата индустриализация и регионалната политика в двата региона през периода 1948 – 1963 г. представя политиките на новите власти към индустриализиране на регионите, както и положението в тях непосредствено след войната.

Веднага след завземането на властта от комунистите в Кюстендилско, индустриалният сектор на икономиката преминава почти изцяло в държавна собственост. По същото време е въведено и цялостно планиране. ВНС утвърждава двегодишен стопански план за възстановяване и развитие на народното стопанство. Задачата на този план е със срокове от 1 април 1947 г., до 1 април 1949 г. да се преодолеят икономическите затруднения в страната, за да се достигне и надмине довоенното производство в промишлеността и селското стопанство, и се поеме курс към мащабна индустриализация на страната. С първия петгодишен стопански план в периода 1949–1953 г., в България трябва да се извърши мащабна „индустриализация” и „електрификация”; предвижда се за 5 години, съотношението между селското стопанство и промишлеността да се измени от 70:30 на 55:45. Първият петгодишен план не предвижда никакво по-особено голямо социалистическо строителство в двете околии на Кюстендилския регион. Това е причината до 1959 г. в индустрията да не настъпват съществени структурни изменения. Предприятията остават дребни, с ниско техническо равнище на производство. Не се премахва наследеното неравномерно териториално разпределение на промишлеността, не се създават и подходящи условия за по-широко механизирание на производствените процеси. Наблюдава се концентрация на индустрията преди всичко в двата града на региона, както и в каменовъглената промишленост развита в района на Бобов дол. Останалите обширни планински и полупланински територии, в които са разположени малки и пръснати селища не са ефективни при социалистическия начин на производство.

В Кумановския район през първите две години след войната се възстановяват и обновяват разрушените и засегнати от войната фабрики и предприятия. Активизира се търговията, транспорта, занаятчийството, строителството и индустрията до нивото на довоенните възможности. Отбелязаните регионални политики в първия петгодишен план са преди всичко в областта на благоустройството, строителството и образованието. Най-голямо предприятие и след войната остава Тютюневият монопол. През тези години се разширяват и увеличават площите заети от тютюн. Следващ отрасъл в индустрията е хранително-вкусовата промишленост, за която в Кумановско съществуват стари традиции. Регионът е познат като крупен производител на жита.

Електрификацията и развитието на електропроизводителната и електропреносната мрежа в двата региона върви различно. Докато в Кюстендилско се влагат огромни сили за развитието и свързването, то в Кумановско остават много села и райони, които получават електричество много късно – през 70-те, дори 80-те години на XX в. Строителството и в двата региона се развива бурно, поради нуждата от изграждане на индустриални обекти, пътища и язовири, а също така и поради огромната необходимост от нови домове и жилища в градовете. Внасят се нови методи и техники на работа, макар че в началото на периода в строителството се запазва характера на тежък физически труд.

Четвърта глава. Преобразования в аграрната сфера на двата региона. В колективизацията на земята 1945-1953 г. има специфика в регионалните политики на страните”, при обобществяване на земята в двата съседни региона и страни.

В Кюстендилско, колективизацията на земята започва през 1948 г. и до края на 1948 г., в Кюстендилска околия се създават 5 трудови кооперативни земеделски стопанства. Образованите кооперации са малобройни, с неголяма площ и с примитивен селскостопански инвентар. Болшинството от земеделските стопани трудно възприемат кооперативния начин за стопанисване на земята. В сравнение с другите райони на страната, изграждането на ТКЗС в Кюстендилска и Станкедимитровска (Дупнишка) околии върви много бавно. Новообразуваните ТКЗС не стават привлекателен пример за селяните. Бедни стопанства с бедни кооператори, слабо организирани, с незначителни успехи – това е картината на ТКЗС в Кюстендилски регион в периода 1948 – 1952 г.

В Кумановския регион в периода до 1948 г. не се провежда политика на насилствено коопериране. През 1947 г. Едвард Кардел публикува тезиси за развитието на задругарството в югославското село, които отразяват една по-умерена концепция за постепенно преминаване към колективно земеделие, като се използва и развива силната задругарска традиция . През 1949 г. в 57 села на Кумановска околия са организирани СРЗ (Селски работни задруги), които работят принудително до средата на 1953 г. В Крива Паланка не се създават СРЗ само в планинските села Герман, Огут и Луке. При формирането на СРЗ в селата с албанско и мюсюлманско население, агитаторите срещат силна съпротива. В Кумановско, в селата с преобладаващо албанско население не се създават СРЗ. Югославското ръководство през 1952-1953 г. достига до извода, че е необходимо да се откаже от използването на силови административни мерки и да премине към насърчаване на свободно обединяване на земеделските производители.

Едно от най-драматичните събития в новата история на Кюстендилски регион се случват при налагането на масовата колективизация през 1956-1958 г., където се срещат съпротива или нежелание за участие на селяните в нея.

Аграрните политики на Куманово през периода 1953-1963 г. диференцират два частни сектора в земеделието – първият е секторът на частните земеделски домакинства и вторият е секторът на дребното частно стопанство, занимаващо се с неземеделски дейности. След 1953 г. в ФНРЮ остават да съществуват 3 вида

кооперативи: 1. общи земеделски кооперативи; 2. специализирани кооперативи; 3. селски трудови кооперативи.

Пета глава. Образователни политики и обществени промени в Кюстендилски и Кумановски региони след Втората световна война. Разширяване на образованието в регионите и ликвидиране на неграмотността е разгледано в Кюстендил и Куманово. По отношение на образователните политики са посочени действията на новите власти на регионално ниво, относно създаването и функционирането на училищата и ограмотяването на населението.

В Кюстендил през този период има: 3 детски градини, едно начално училище, три прогимназии, две гимназии (мъжка и девическа), средно земеделско училище, практическо училище по дървообработване и занаятчийско училище с общо 4300 ученици. Разгърната е кампания по ограмотяване на възрастното население.

На територията на Кумановска област през този период живеят няколко народности и преподаването е необходимо да се извършва на няколко езика. Важен проблем в областта на просветата, се явява огромният брой неграмотно възрастно население. В 5-годишния план е предвидено всички неграмотни хора над 14 г., да бъдат ограмотени с организирането на курсове и с широко използване на книги, чрез създаване на широка мрежа от библиотеки и читалища. През 1958 г. се извършват дълбоки реформи на образованието в Македония. По тази причина Народният одбор на Кумановска околия с решение N 9527/1 от 27.12.1958 г., създава Просветно-педагогическа служба, като отделно административно учреждение. По-късно през 1959 г. в НР Македония се приемат нови закони за образованието. С тези законови инициативи се утвърждават основните характеристики на училищата и подготовка в тях. Те остават непроменени до края на 80-те години на XX в. Според тях образованието в основното училище продължава 8 години и е задължително за всички деца от 7 до 15 г. То представлява задължителния минимум за училищно образование.

„Идеология и култура.” В двата региона са показани в политиките и промените в тази сфера. Тя претърпява голяма промяна след войната. В Кумановско се налага една нова национална култура, с нова идентичност, залагаща на местните традиции, а в Кюстендилско особено след 1948 г. е наложена като господстваща – идеологията на марксизма-ленинизма със задължителния в СССР културен модел на социалистически реализъм.

В Здравните политики” на двата региона е показано развитието им в двете държави на местно ниво. През 1951 г. в България е въведена безплатната медицинска помощ, действат всички принципи на съветската система – държавно финансиране, йерархическа и участъкова структура. В Югославия системата е друга, тя осъществява финансиране чрез данъци от населението и предприятията в околията. Общо затруднение и за двата региона е липсата на специалисти и квалифицирани кадри в здравеопазването.

Изводите от основните глави на дисертационния труд отразяват като цяло основните резултати от изследването.

Оценка на публикациите, свързани с дисертационния труд – публикациите са шест на брой и отговарят на тематиката в изследването.

Структурата на автореферата отговаря на изискванията и отразява коректно резултатите от проучването на темата в дисертационния труд.

Научните приноси коректно отразяват основните резултати от изследването.

Препоръки и забележки

Препоръчвам на докторанта да публикува дисертационния си труд след известна редакция, като го допълни с: изследвания, свързани със свижданията на населението от двете страни на граничната бразда – събори, които водят началото си от 50-те години на XX век и оказват влияние върху процесите ,свързани с разглежданите теми в дисертацията. Това са първите събори на „Гюешево”, „Черната скала” „ Славчето.” Смятам, че е необходимо също да се отбележи и „традиционната почит „ на населението в Македония към Йосип Броз Тито, който дълго време през изследвания период се смята за кумир в народната памет на по-възрастното население и портрета му присъства почти във всеки дом в селата на региона.

Трудът показва, че са постигнати целта и поставените задачи. Докторантът познава задълбочено проблема на изследването. Има необходимите знания и умения за самостоятелна научна работа.

Давам положителна оценка на дисертационния труд и предлагам на научното жури да гласува **положително за присъждане на образователна и научна степен „доктор“**, област на висше образование 2. Хуманитарни науки, Професионално направление 2.2. История и археология **на Антон Георгиев Венев.**

.

19.06.2025 г.

Изготвил рецензията:

/доц.д-р Екатерина Димитрова Иванова/

REVIEW

According to the announced procedure for the dissertation "Regional Policies of Socialism in Bulgaria and Yugoslavia: The Regions of Kyustendil and Kumanovo 1948-1963", Department of "History" of the Faculty of Law and History, South-West University "Neofit Rilski" Blagoevgrad.

For the award of the educational and scientific degree "Doctor", field of higher education 2.Humanities, Professional field 2.2. History and Archeology.

Author of the dissertation: Anton Georgiev Venev

Scientific supervisor: Assoc. Prof. Dr. Kristina Popova

Reviewer: Assoc. Prof. Dr. Ekaterina Dimitrova Ivanova

The review was prepared in accordance with the requirements of the Act on the Development of Academic Staff in the Republic of Bulgaria, the Regulations for its implementation and the Regulations for Universities and the Procedure for Acquiring Scientific Degrees and Holding Academic Positions at South-West University "Neofit Rilski" Blagoevgrad.

All necessary documents required for the dissertation defense procedure were submitted for the preparation of the review.

Anton Venev was born on 03.08.1976 in Kyustendil. In 2001 he graduated with a bachelor's degree - History and Pedagogy at the Department of History of South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad; In 2013 he graduated from the master's program "European Southeast" in the Department of "History of Byzantium and the Balkan Peoples", Faculty of History, Sofia University "St. Kliment Ohridski", with the defense of a master's thesis "Local Government in Yugoslav Macedonia and the Republic of Macedonia 1944-2014". Since 2016, he has been enrolled as a doctoral student in the Department of "History", in doctoral program "New and Recent History" at the South-West University "Neofit Rilski"; He speaks excellent Spanish and is good at English and Russian; 2017-2019 is a guest lecturer in the Department of "History", specialty „Pedagogy of teaching Geography and History” and conducts exercises with students at the South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad; Since 2011, he has been a curator in the field of "New and Recent History" at the Regional History Museum "Acad. Yordan Ivanov", Kyustendil.

Anton Venev meets the minimum requirements and additional requirements of the South-West University "Neofit Rilski" for admission to participation in the procedures under the Law on the Development of Academic Staff in the Republic of Bulgaria. In the individual scientometric indicators and in accordance with the minimum national requirements, he has - 120 points.

The doctoral student has the required number of publications on the topic of the dissertation, presented in scientometric indicators - 6 published articles; an authenticity check has been

carried out on the basis of a decision of the Publishing Council with a protocol №2/26.04.2021, item 2, the established similarity index of 11%, which is within the permissible limits set by the same decision of the Publishing Council; Abstract; Autobiography and Order for the appointment of the scientific jury.

The dissertation work contains 476 pages of text, which includes: an introduction, five main chapters with numerous paragraphs in them, a conclusion and a bibliography of over a hundred titles - monographs, articles and studies, lists of archival funds used, tables and abbreviations, as well as a photo appendix to the dissertation.

Content of the dissertation work

Relevance of the topic

The topic of the dissertation "Regional Policies of Socialism in Bulgaria and Yugoslavia: The Regions of Kyustendil and Kumanovo 1948-1963" is a topical and new topic for Bulgarian historiography. It is relevant in the conditions of the post-communist development of the regions and the separation in 1992 of the Republic of Macedonia, in the past – a part of communist Yugoslavia into an independent state. So far, it has been marked in the separate studies of M. Lalkov, V. Enchev, K. Paleshutski, B. Petranovich, D. Biladzic and others. Regional policy during the studied period 1948 – 1963 is highly ideological, and many of the tests in the works of the researchers are propaganda. This policy during the first years of the construction of socialism in the indicated regions, located in the People's Republic of Bulgaria and the Federal People's Republic of Yugoslavia, has been a neglected topic so far in a national, regional and pan-European context. Doctoral student Anton Venev conducts his research in the field of the regions: Kyustendil – Kumanovo, but seeks cross-border dimensions and the role of the border (geographical and political), which plays an important role in the political and economic relations between the two regions, located on both sides of it in different countries.

Scope of the study and limitations

The topic covers a period of about 15 years, from the second half of 1948 to the end of 1963. The time frames of the study of the two regions are limited between 1948 and 1963. The initial year (1948) marks the beginning of the conflict between Stalin and Tito, with which Yugoslavia embarked on its independent path to socialism, but this year is also significant for Bulgaria. On December 4, 1947, the Grand National Assembly adopted the new "Dimitrov's" constitution, which cleared the way for the subsequent nationalization.

The boundary of the research period - 1963 is conditional. Towards the end of the 1950s and the beginning of the 1960s, the processes of mobilization socialism in its Stalinist version subsided. In 1961, the Berlin Wall was erected, another symbol of the division of Europe into two opposing parts. Changes also occurred in Bulgaria, but the ties with the USSR became ever closer. The beginning of the sole rule of Todor Zhivkov dates back to 1962, when the party and state power in the country merged, and Yugoslavia in 1963 accepted a new

constitution, which strengthens the tendencies of independence of the republics. Significant trends in the development of societies in both countries have occurred.

The Introduction includes: the Object and Subject of the study; the Research goals and objectives; Methodology; Sources used; Historiography and Scientific contributions of the study.

The object of the study is: The regional policies of socialism in Bulgaria and Yugoslavia in the regions of Kyustendil and Kumanovo during the period 1948-1963.

The subject of the study is the plans, strategies and programs in both countries, the normative sources, in content and in practice as a means of management and influence of the central government. An overview of the main concepts that Anton Venev uses in his study is made: regional policy, regionalism, modernization, industrialization, etc.

Research goals

The dissertation aims to shed light on the forms, content and mechanisms of regional policy during the early years of building socialism. They were realized and implemented by the central and local authorities in Kyustendil and Kumanovo. To show the initial intentions and goals, as well as the results of the implementation of these policies in both countries and regions.

The main research thesis advocated in this work is that the regional development policies undertaken or imposed during the construction of socialism in Bulgaria and Yugoslavia, regardless of the differences, are the basis of the backwardness and disproportions in the development of the two regions, which continues to this day.

To achieve the goal of the study, the following **tasks** have been set:

1. To identify the stages in the development of socialism in both countries and regions between the years 1948-1963.
2. To trace and analyze the regional policy pursued in Yugoslavia and Bulgaria, outlining its results in the field of economy (urban and rural), education, culture and healthcare in the Kumanovo and Kyustendil regions.
3. To show the common problems, as well as the specifics in the two neighboring countries and the peculiarities of their experience in building a socialist society, the differences and modernization in the two regions.

Methodology

The main methods used in the dissertation work are: **historical method, analysis and synthesis, comparison method, generalization method and classification method**. The historical approach, necessary for any historical research, is used in this essay, in order to place the problem under consideration in a specific chronological framework in which its

historical development can be traced. The method of comparison is used to analyze and compare events, phenomena and processes, their influence, results and to deduce the general and specific, similar and different in the analyzed events, phenomena and processes. The method of generalization is used to draw conclusions based on the transition from the individual to the general. The dissertation uses: historical literature, statistical data, local press from the studied regions and local history works of local residents.

The doctoral student makes a thorough historiographical review, which covers more relevant research on the topic of the study, but in the long list of literature used by him, he does not highlight the more important topics related to the dissertation, but he inserts, quotes and comments on them in the course of his research on the territory of the two regions - Kyustendil and Kumanovo.

Historiography

Among the numerous studies of the history of Bulgarian socialism, the studies of Mito Isusov, Lyubomir Ognyanov, Ivaylo Znepolski, Mihail Gruev, Iskra Baeva and Evgeniya Kalinova, Vladimir Migeu, Ivan Elenkov, Vesela Chichovska, Milcho Lalkov, Hristo Mishkov, Angel Dimitrov, Vanya Ivanova, etc., stand out. Among the Yugoslav researchers of socialism in Yugoslavia are the historians Dusan Bilandzic, Branko Petranovic, Dejan Jovic, Branko Horvat, Marija Obradovic, Ivana Dobrivojevic, Petar and Olivera Dragisic, and others. Regional history is dealt with by Časlav Otsic, Dižana Pleština, Rajko Bukvic, and others. Macedonian authors and Macedonian historiography provoke many contradictory opinions. Researchers who write about the period under consideration are: Novitsa Velyanovski, Nikola Uzunov, Savo Klimovski, Lazar Lazarov, as well as Violeta Achkoska. Other researchers who deal with these issues are the Russian scholars: Yuri Shahin with "Yugoslavia on the Path of Modernization 1947 - 1961", Vladimir Kuznechevsky - "Evolution of the Yugoslav Concept of Socialism", the Hungarian economist János Kornai, the German historian Marie-Jeanine Calich, the French historian, Bulgarian and Balkanist Bernard Laury, the American economist and geographer George Hoffman, etc. Local history and local publications about the two regions are numerous, but they need a critical look. Particularly important and instructive is the comparative study of the Serbian researcher Miloš Timotijevic, "Modernization of the Balkan City (1944-1989) Comparative analysis of the development of Chachak and Blagoevgrad in the eras of socialism."

It is striking that Anton Venev works well with the rich archival material stored in the Central State Archives, the Archives of the Commission for Disclosure of Documents and for Declaration of Affiliation of Bulgarian Citizens to the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, the State Archives-Kyustendil, the State Archives of the Republic of North Macedonia – Branch Office Skopje and Kumanovo and in the archival collection of the Regional Historical Museum – Kyustendil. The doctoral student also uses materials from 70 newspapers and 8 magazines, as well as important electronic resources from the Republic of Macedonia and Bulgaria, with two paragraphs for each of the regions

considered - Kyustendil and Kumanovo. Each chapter of the dissertation ends with a short summary.

The structure of the dissertation is built on the main problems of the development of the two regions, with each separate part also including a comparative analysis. The work consists of an introduction, five thematically separate chapters that specify the scientific problem, conclusion, appendices, list of tables and bibliography. The introduction of the dissertation presents the relevance of the topic, the main goals, objectives and methodology. A historiographical review of the indicated topic is made. **The first chapter** examines socialism in both countries – Bulgaria and Yugoslavia. Sovietization is shown as a single process in the countries where the Soviet model was imposed, the subsequent rupture between the USSR and Yugoslavia, as well as the clarification and creation of the new self-governing socialism. The specifics of regional policies in Bulgaria and Yugoslavia are examined. **The second chapter** examines the changes in the administrative structure, political development and the movement of urbanization in the two main cities of Kyustendil and Kumanovo. **The third chapter** shows the two models of industrial development in the regions. Attention is paid to the level of economic development until the Second World War, the specifics of nationalization in both places, the beginning of the policies of socialist industrialization chronologically earlier in Kumanovo, and then at the end of the period in Kyustendil, as well as the development of electrification, transport, construction and trade. **The fourth chapter** examines the policy of land collectivization in Yugoslavia and Bulgaria and the transformations in the agricultural economy in the two regions. **The last fifth chapter** deals with educational policies and social changes in culture and healthcare during the years under review. **The conclusion** draws important findings on the topics discussed for nearly two decades in the two neighboring regions.

Scientific contributions of the study:

1. For the first time, a historical study is made of two neighboring regions on both sides of the border - Bulgaria and Yugoslavia (today between Bulgaria and North Macedonia), and the processes of their political, economic and social development in the first decades of socialism (1948 – 1963) are compared.
2. Characteristics of the Yugoslav self-government model and the Soviet state model in Bulgaria are made. Strategies in the regional policies of Yugoslavia and in the state plans of Bulgaria during the period under review are indicated.
3. A detailed comparison is made, based on numerous documents from the development of the processes of nationalization and industrialization, the rise of industry, construction, transport and consumption in the neighboring regions of Kyustendil and Kumanovo.
4. For the first time, the common features and differences in the process of collectivization in the development of the agrarian sector in the regions of Kyustendil and Kumanovo are outlined.

5. Policies of attitude towards education in both neighboring regions have been developed, and their results are indicated: in the Kyustendil region, literacy covers almost all students subject to education, while in the Kumanovo region; problems with illiterates remain until the end of the period under consideration.

6. Numerous unused Bulgarian and foreign sources and materials from the archives of Bulgaria and North Macedonia have been introduced into circulation.

The first chapter “Socialism and Regional Policies in Bulgaria and Yugoslavia: Models of Historical and Political Development” examines the development of socialism in both countries – Bulgaria and Yugoslavia. Sovietization is shown as a single process in the countries where the Soviet model was imposed, the subsequent rupture between the USSR and Yugoslavia, as well as the clarification and creation of the new self-governing socialism. The specifics of regional policies in Bulgaria and Yugoslavia are examined. In separate paragraphs, the example of the Soviet socio-economic model, the construction of the communist regime in both countries, the conflict between Tito and Stalin and the separation of the Federal Republic of Yugoslavia from the Soviet block and the consequences of this new policy for the socialist development of Yugoslavia are indicated.

The specifics of regional policies in Bulgaria and Yugoslavia have two aspects: centralized or decentralized management in decision-making, as well as attempts to reduce regional differences between individual regions in both countries.

In the late 1950s and early 1960s, Yugoslavia maintained the trend of reducing the role of the federal state and increasing the role of the republics, regions and municipalities as self-governing units. In 1961, even greater price liberalization was established; enterprises were given the right to set the prices of many goods of their own production.

Yugoslavia is the only country in Southeastern Europe that from the very beginning paid attention to regional development in the form of special assistance and planning of industrial locations in its officially designated underdeveloped regions. From 1953 to 1958, the main strategic goal of investment policies was to mitigate the disparities in the economic sphere, where they manifested themselves – primarily between industry and agriculture, as well as between the production of means of production and consumer goods. Despite the efforts, the differences between the regions in Yugoslavia in the early 1960s did not decrease.

Against the background of the construction of socialism in Bulgaria and other socialist countries, in the late 1940s and early 1950s, socio-economic transformations in Yugoslavia were in the direction of the concept of "market socialism" and can be described as a kind of revolution. In the 50s of the 20th century, Yugoslavia had an extremely high rate of development, and was among the fastest growing economies in the world.

In the late 50s and early 60s of the 20th century, Yugoslavia maintained the trend of reducing the role of the federal state and increasing the role of the republics, regions and municipalities as self-governing units. In 1961, even greater liberalization of prices was established;

enterprises were given the right to determine the prices of many goods of their own production.

Regional policy in Bulgaria does not have a long-standing practice of implementation and use. After 1948, the planned economy replaced the market economy and important decisions were highly centralized. A long period of the development of socialism was characterized by the predominance of sectoral or industry management. During this period in Bulgaria, regional plans were an integral part of the overall national plan and their implementation was mandatory for the various party, state organizations and institutions. Central planning directives govern all socio-economic development.

In 1959, regional policies began a process of decentralization, which strongly stimulated urbanization processes. The larger number of administrative centers – 28, led to a significant territorial deconcentration of capital investments, fixed assets, production and services, as well as a significant equalization of income and quality of life at the regional level. In almost all new district cities, a significant increase in industrial employment was noted. The redistribution of powers and functions and decision-making at the district level created a problem of dependence of development within the district on local authorities. Because of the reform, existing spatial differences were transferred to a lower municipal level, instead of being balanced and eliminated. The redistribution of powers and functions and decision-making at the district level created another problem of dependence of development within the district on local authorities. Because of the reform, existing spatial differences were transferred to a lower municipal level, instead of being to be balanced and eliminated.

Chapter Two. Administrative, political development and urban planning of the Kyustendil and Kumanovo regions 1945 – 1963. The evolution and development of the administrative-territorial organization of the two regions is clarified. The political development of the Kyustendil and Kumanovo regions from the end of the war to the beginning of the 1960s is shown. Urbanization, which is a major trend after the Second World War, is characteristic of Yugoslavia and Bulgaria during the period under review. Kyustendil and Kumanovo are the main urban centers of the regions. The evolution in the development of the administrative-territorial organization of the two regions is clarified. Administrative changes in the Kyustendil and Dupnik (Stanke Dimitrov) districts in 1945 – 1963 affect the administrative organization and development of the two districts after the end of the war. An overview of the district people's councils in Kyustendil and Stanke Dimitrov, in which city people's councils operate in the indicated towns and village councils in the region. With the establishment of the Kyustendil District in 1959, it included the municipalities of the previous districts: Kyustendilska and Stankedimitrovska.

In the administrative organization of the Kumanovo region in 1945 - 1963, it had two districts in its composition at the end of 1952 – Kumanovska and Krivopalanechka. After a few years, in 1955, a new phase in the development of the municipality in Macedonia began, which also led to changes in economic policy. Another, called the communal system, replaced the term local self-government itself. This is a special social system established in that period in

Yugoslavia. At the end of 1962, 6 municipalities were formed instead of 9, by eliminating the municipalities of Rankovce, Klechovce and Tabanovce.

Urbanization and urban planning in Kyustendil and Kumanovo” is presented in two subsections. The first examines the historical and urban development of Kyustendil from Roman times, when it became an urban center, to the present day. The second subsection outlines the growth of Kumanovo into a late city, which emerged during the Ottoman Empire, in the first half of the 20th century. In Kumanovo, the processes of urban progress and Europeanization accelerated after the First World War.

Socialist modernization in Kyustendil and Kumanovo occurred after the Second World War. The problems of industrialization, the accommodation of migrants, unemployment in the 1950s, as well as water supply and public works are similar in both regions.

Chapter Three. Two Models of Industrial Development in the Regions. This chapter examines the industrial level of the two regions, the nationalization measures, as well as the subsequent socialist policies of industrialization, development of electrification, transport, construction, trade and consumption. The economies of the two regions in the first half of the 20th century show the economic development of the two regions before the Second World War.

The economic development of the Kyustendil region at the beginning of the 20th century and after the changes in 1944 examines the evolution of its economy - until the middle of the 20th century. Several enterprises operate in Kyustendil and Dupnitsa, but the main element in the economy of these two largest settlements remains craftsmanship. After the coup of September 9, 1944, on the territory of the Kyustendil and Dupnitsa districts, which at that time constituted the borders of the Kyustendil region, there were a large number of small enterprises with physically and morally worn-out equipment. Only the enterprises of the food industry were larger and more modern. The enterprises were private and cooperative. Craft production still had a significant importance in economic life, but a small number of small producers were united in the five craft cooperatives. The Bobov Dol mine and other small enterprises represent mining Industry in the area. Of national importance are the tobacco warehouses, which employ over 3,000 people seasonally.

In the economic development of the Kumanovo region during the same period, the ceramic industry, the milling industry, a beer factory and an ice factory were opened - a branch of the factory in Skopje. In 1922, the Kumanovo Commercial and Industrial Bank was opened. As in the neighboring Kyustendil region, tobacco had a leading economic importance here and the first industrial enterprise in Kumanovo - the Tobacco Monopoly was created.

The nationalization of industry in both regions is focused on the policies of nationalizing private industrial and mining enterprises, banking in Bulgaria and Yugoslavia after World War II. The destruction of private property is a defining feature, drawing a border between the old capitalist order and the new system. Also important is the question of the boundaries of any nationalization. By defining the boundaries, the goals pursued by this action are outlined.

One of the difficult issues in both countries is related to the socialized craft enterprises. In Bulgaria and Yugoslavia, a sharp boundary cannot always be drawn between craft and industrial enterprises.

The implementation of nationalization in Kyustendil developed with a delay of about a year compared to Yugoslavia, since until mid-1947 there was legal opposition, which the authorities took into account to some extent also due to foreign policy considerations. By February 1947, a peace treaty had not been signed yet. Preparations for nationalization were carried out in complete discretion. The Communist Party proceeded to seize the enterprises on December 22, 1947, before the Nationalization Act had even been adopted by the National Assembly. A preliminary list was drawn up, in which the Kyustendil district included 49 enterprises and workshops to be nationalized. The list of 49 sites for nationalization was reduced to 44 sites.

Nationalization in Kumanovo began in the spring of 1945, and continued until 1958. The Federal People's Republic of Yugoslavia began its first steps towards socialism, by seizing and acquiring property and assets of Royal Yugoslavia, immediately after its liberation from German troops.

The first nationalization in the sphere of industry and trade took place in Yugoslavia and the People's Republic of Macedonia in early December 1946. The full nationalization of industry was carried out in 1948 during the clash of Yugoslavia with the USSR. The Nationalization Act of 28.04.1948 covers enterprises of local and regional importance, as well as retail trade (mines, power plants, tile factories, brickworks, sawmills, printing houses, shops, warehouses and cellars, sanatoriums and hospitals, hotels and swimming pools, resort buildings, mills, cinemas, etc. Especially in the Kumanovo region, 15 mills and watermills were confiscated first. The last episode of nationalization in the Kumanovo region and Yugoslavia was the "Law on Nationalization of Houses and Properties for Rent and Building Plots" adopted at the end of 1958.

Nationalization in the Kumanovo region was carried out more easily, while in the Kyustendil region it did not proceed so smoothly, since the region was economically more developed, there were pronounced opposition sentiments, and at the same time, Goryan squads and strong resistance groups were operating. The former owners were not compensated fairly, and were in fact robbed by the nationalization carried out in this way, which bordered on confiscation.

Socialist industrialization and regional policy in both regions during the period 1948 – 1963 presents the policies of the new authorities towards industrialization of the regions, as well as the situation in them immediately after the war.

Immediately after the seizure of power by the communists in the Kyustendil region, the industrial sector of the economy passed almost entirely into state ownership. At the same time, comprehensive planning was introduced. The Supreme Soviet approved a two-year economic plan for the restoration and development of the national economy. The task of this

plan is to overcome the economic difficulties in the country, with deadlines from April 1, 1947, to April 1, 1949, in order to reach and surpass the pre-war production in industry and agriculture, and to take a course towards large-scale industrialization of the country. With the first five-year economic plan in the period 1949–1953, large-scale “industrialization” and “electrification” must be carried out in Bulgaria; it is planned that in 5 years, the ratio between agriculture and industry will change from 70:30 to 55:45. The first five-year plan did not provide for any special, large-scale socialist construction in the two districts of the Kyustendil region. This is the reason why no significant structural changes occur in industry until 1959. The enterprises remain small, with a low technical level of production. The inherited uneven territorial distribution of industry was not eliminated, and suitable conditions were not created for wider mechanization of production processes. The concentration of industry was observed primarily in the two cities of the region, as well as in the coal industry, developed in the Bobov Dol region. The remaining vast mountainous and semi-mountainous territories, in which small and scattered settlements were located, were not effective in the socialist mode of production.

In the Kumanovo region, during the first two years after the war, factories and enterprises that had been destroyed and affected by the war were restored and renovated. Trade, transport, crafts, construction and industry were activated to the level of pre-war possibilities. The regional policies noted in the first five-year plan were primarily in the field of public works, construction and education. The largest enterprise remained the Tobacco Monopoly after the war. During these years, the areas occupied by tobacco were expanded and increased. The next branch of industry was the food industry, for which there are old traditions in the Kumanovo region. The region is known as a major producer of wheat.

Electrification and the development of the electricity generation and transmission network in the two regions are proceeding differently. While in the Kyustendil region, enormous efforts are being made for development and connection, in Kumanovo there remain many villages and areas that receive electricity very late - in the 70s, even 80s of the 20th century. Construction in both regions is developing rapidly, due to the need to build industrial sites, roads and dams, and also due to the huge need for new homes and apartments in the cities. New methods and techniques of work are being introduced, although at the beginning of the period the nature of hard physical labor is retained in construction.

Chapter Four. Transformations in the Agrarian Sphere of the Two Regions. In the collectivization of land 1945-1953, there is a specificity in the regional policies of the countries, - in the socialization of land in the two neighboring regions and countries.

In Kyustendil region, the collectivization of land began in 1948 and by the end of 1948, 5 labor cooperative agricultural farms were created in the Kyustendil district. The cooperatives formed were few in number, with a small area and with primitive agricultural equipment. The majority of farmers had difficulty accepting the cooperative way of managing the land. Compared to other regions of the country, the construction of Labor cooperative farm in Kyustendil and Stanke Dimitrov (Dupnica) districts was progressing very slowly. The newly

formed Labor cooperative farms did not become an attractive example for the peasants. Poor farms with poor cooperators, poorly organized, with insignificant successes - this is the picture of Labor cooperative farms in the Kyustendil region in the period 1948 - 1952

In the Kumanovo region, in the period up to 1948, no policy of forced cooperation was carried out. In 1947, Edvard Kardel published theses on the development of cooperatives in the Yugoslav countryside, which reflected a more moderate concept of a gradual transition to collective farming, using and developing the strong cooperative tradition. In 1949, Rural Working Cooperatives were organized in 57 villages of the Kumanovo district, which worked forcibly until mid-1953. In Kriva Palanka, Rural Working Cooperatives were not created only in the mountain villages of German, Ogut and Luke. When forming Rural Working Cooperatives in villages with an Albanian and Muslim population, the agitators met strong resistance. In the Kumanovo region, Rural Working Cooperatives were not created in villages with a predominantly Albanian population. The Yugoslav leadership in 1952-1953 came to the conclusion that it was necessary to abandon the use of forceful administrative measures and move towards encouraging the free association of agricultural producers.

One of the most dramatic events in the recent history of the Kyustendil region occurred during the imposition of mass collectivization in 1956-1958, where resistance or unwillingness to participate in it was encountered by the peasants.

The agrarian policies of Kumanovo during the period 1953-1963 differentiated two private sectors in agriculture – the first is the sector of private agricultural households and the second is the sector of small private farms engaged in non-agricultural activities. After 1953, 3 types of cooperatives remained in existence in the Federal Republic of Yugoslavia: 1. General agricultural cooperatives; 2. Specialized cooperatives; 3. Rural labor cooperatives.

Chapter Five. Educational policies and social changes in the Kyustendil and Kumanovo regions after the Second World War. Expansion of education in the regions and the eradication of illiteracy is discussed in Kyustendil and Kumanovo. Regarding educational policies, the actions of the new authorities at the regional level are indicated, regarding the creation and functioning of schools and the literacy of the population.

In Kyustendil during this period there were 3 kindergartens, one primary school, three junior high schools, two high schools (boys and girls), a secondary agricultural school, a practical woodworking school and a craft school with a total of 4300 students. A literacy campaign was launched for the adult population.

Several nationalities lived on the territory of the Kumanovo region during this period and teaching had to be carried out in several languages. An important problem in the field of education is the huge number of illiterate adults. The 5-year plan provided for all illiterate people over 14 to be literate by organizing courses and using books widely, through the creation of a wide network of libraries and community centers. In 1958, profound reforms of education were carried out in Macedonia. For this reason, the People's Board of the Kumanovo District, with decision N 9527/1 of 27.12.1958, established the Educational and

Pedagogical Service as a separate administrative institution. Later, in 1959, new laws on education were adopted in the People's Republic of Macedonia. These legal initiatives established the main characteristics of schools and training in them. They remained unchanged until the end of the 1980s. According to them, primary school education lasts 8 years and is mandatory for all children from 7 to 15 years old. It represents the mandatory minimum for school education.

"Ideology and culture". In both regions, the policies and changes in this area are shown. It underwent a major change after the war. In Kumanovo, a new national culture was imposed, with a new identity, relying on local traditions, and in Kyustendil, especially after 1948, the ideology of Marxism-Leninism with the mandatory cultural model of socialist realism in the USSR was imposed as dominant.

In the "Health Policies" of both regions, their development in both countries at the local level is shown. In 1951, free medical care was introduced in Bulgaria, all the principles of the Soviet system were in effect - state financing, hierarchical and district structure. In Yugoslavia, the system is different; it is financed through taxes from the population and enterprises in the district. A common difficulty for both regions is the lack of specialists and qualified personnel in healthcare.

The conclusions from the main chapters of the dissertation reflect the main results of the study as a whole.

The Evaluation of publications related to the dissertation - there are six publications and they correspond to the topic of the study.

The structure of the abstract meets the requirements and correctly reflects the results of the study of the topic in the dissertation.

The scientific contributions correctly reflect the main results of the study.

Recommendations and remarks

I would like to recommend to the doctoral student to publish his dissertation after some editing, supplementing it with: research related to the meetings of the population on both sides of the border furrow - gatherings, which originated in the 50s of the 20th century and influenced the processes related to the topics considered in the dissertation - These are the first gatherings of "Gueshevo", "Chernata Skala" "Slavcheto." I believe that it is also necessary to note the "traditional respect" of the population of Macedonia for Josip Broz Tito, who for a long time during the research period was considered an idol in the folk memory of the older population and his portrait is present in almost every home in the villages of the region.

The work shows that the aim and objectives have been achieved. The doctoral candidate has a thorough knowledge of the research problem. He has the necessary knowledge and skills for independent scientific work.

I give my positive assessment of the dissertation work and propose to the scientific jury to vote also **positively for the award of the educational and scientific degree "Doctor"**, field of higher education 2. Humanities, Professional field 2.2. History and archaeology **to Anton Georgiev Venev**.

19.06.2025

Reviewer:

/Assoc. Prof. Dr. Ekaterina Dimitrova Ivanova/